

Т. СХІІІ.

Р. 1913, кн. І.

Рік ХХІІ.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛІОІЇ-Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два пісциї під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDAIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

СХІІІ.

1913, I B.

XXII Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

—•— Закінчено 28/II с. с. 1913. —•—

Наукова хроніка.

Останні випуски праці проф. Жуковича про релігійні відносини XVII в.

Проф. П. Жукович — Сеймовая боротьба православнаго западно-русскаго дворянства съ церковной уніей (съ 1609 г.), пятый выпускъ (1625—1629), 1910, ст. VII+199, шестой выпускъ (1629—1632 гг.), 1912, ст. VI+199.

— Матеріали для історіи кіевскаго и львовскаго соборовъ 1629 года, Спб., 1911, ст. 26, 4^о (Записки акад. наукъ по ист.-фил. отд. т. VIII, N. 15).

Останніми двома випусками проф. Жукович закінчив свою цінну працю по історії релігійної боротьби XVII в. і довівши її до безкоролівя 1632 р. заявив, що „останок його науково-літературних сил безповоротно призначений на інші цілі“. Се жаль; деталічне оброблення його рукою соймів безкоролівя 1632—3 рр. безсумнівно було б дуже цінною вкладкою в науку; але і зробленим шановний петербурський професор заслужив собі вдячність і признання всіх, хто буде займатися чи історією Польщі, чи українсько-польським відносинами кінця XVI і першої половини XVII вв. Його праця, що містить огляд релігійної боротьби почавши від 1590-х р. аж до смерти Жигимонта III, можна сказати — релігійної боротьби за пановання сього довговічного короля, стала одною з найбільше цінних вкладок в історію сеї боротьби і багатством фактичним, старанною аналізою подій і новим джереловим матеріалом безсумніву — дуже значно посунула нашу знайомість в сею добою.

В сій сумлінній і запопадливій фактичності — найсильніша сторона праці. Автор не гонить ся за широкими перспективами, за загальними

характеристиками подій і діячів, взагалі за імпресіоністичною, художньою стороною представлення. Його виклад сухий, не дуже прозорий, часом загромаджений подробицями. Єсть певна хиба в самій конструкції праці — на котру я вказував давніше: нестача одноцільності в пляні. Автор трактує три теми: одна — се історія польського соймовання, друга — історія релігійної боротьби православних з унією, і третя, що виступав особливо на передній пляні в трьох останніх випусках праці — історія козаччини. Кожда з сих тем оброблює ся автором ширше, ніж того вимагає властива тема його праці: соймова боротьба української і білоруської шляхти за православну віру; ся соймова боротьба шляхти в деяких роках зовсім занепадає, має дуже невелике значіння і звістки про неї дуже бідні; автор немов надолужує слабкість сього чинника, бідність сього моменту відомостями з інших сфер, але з того виходить, що властива тема — ся шляхетська боротьба пропадає чи то серед подробиць історії польського соймовання, чи то релігійної по-за соймової боротьби, веденої не шляхтою, а іншими чинниками. З другого боку ні одна з сих трьох помічних тем не може бути автором оброблена вповні, з усею повнотою. В релігійній боротьбі лишаєть ся на боці вся сторона літературна, та й факти боротьби на полі правнім чи політичним не вичерпують ся з усею повнотою; так само й історія соймовання, коли б мали спеціально сю мету на оці, написана була б повнійша, і історія козаччини в рамках сеї роботи — не повна історія козаччини. Правда, за нестачею відповідних нових курсів історії польського публичного життя за сі часи і та історія соймовання, яку знаходимо в праці проф. Жуковича, річ дуже корисна і може віддати чималу прислугу всякому, кого буде інтересувати, скажім, соймовання сеї доби; але все таки вона не заступить сама по собі спеціальнішого і повнійшого оброблення ні соймовання, ні релігійної боротьби позасоймової, ні історії козаччини чи національно-політичного або культурного українського життя. Та сього, очевидно, і не мав на меті сам автор.

Переходячи до змісту двох останніх випусків сеї цінної праці, ми насамперед стрічаємо ся з таким екстравагантним розділом, присвяченим куруківській кампанії 1625 р. Як розділ в історії козаччини він дає мало нового в порівнянню з попередньою літературою; деякі справи, дуже інтересні в становища політичного моменту — як справа Яхії, українські вносили з Москвою зістали ся на боці; про козацькі походи на море можна було сказати далеко більше, на підставі сучасних дипломатичних константинопольських депеш. З другого боку ся глава для безпосередньої теми автора дає досить мало. А інтерес новини має в ній тільки епізод з передачею василівської церкви в Київі назад уніатам

після куруківської угоди: епізод дрібний, але для характеристики моменту інтересний.

Дві дальші глави, присвячені двом соймам 1626 р. і визначеному в межичасї духовному соборови в Кобринї — теж небагато дають для теми, хоч і не в вини автора, розумієть ся. На зимовім соймі релігійна справа була тільки поставлена, але супроти пропозиції короля, аби справа була полагоджена синодально, посольська палата і самі православні зняли її. В кобринськїм соборі православні не взяли участі, а на торунськїм соймі релігійна справа, судячи по зібраним автором матеріалам, не порушувала ся зовсім. Таким чином інтерес сих глав — негативний: автор, перебравши весь приступний йому матеріал, констатує, що соймова боротьба спала, і описує ті політичні і воєнні справи, які займали правительство в сїм часї. Дуже інтересна — поки що не голосна — внутрішня боротьба в самім православнім українськїм громадянстві між напрямом опортуністичним (Смотрицького — Борецького — Могили) і напрямом правовірним зістала ся по-за рамами розвідки: автор торкнув її кількома словами, хоч з становища теми праці було б може інтереснійше щось ближше довідати ся про неї, ніж про події на шведськїм театрі війни. Інтерес новини для українськїх справ спеціально мають кілька подробиць з соймового дневника 1626 р.; нарікання Ю. Збаразького, що українськї старости виручають ся в своїй адміністрації Жидами; звістка про якусь бійку козаків з Москвою під Путивлям (с. 80) і т. и.

В просторім розділі (с. 87—136), присвяченім соймови 1627 р., авторови, перейшовши день за днем соймові наради, на підставі захованого в бібл. краківського університету дневника, приходить ся констатувати, що справа православних не була предметом соймових нарад. Тільки при кінці дневника читаєть ся замітка, що підчас сойму православні з уніатами прийшли до порозуміння що до тексту конституції, але він не був внесений в конституції сойму і тут було повторене по *prostu starem stylem* відложенне православної справи до будучого сойму (с. 128); се все, що можна було додати до ранійше звістних (в кореспонденції Смотрицького) відомостей про компромісові переговори, які вели ся в соймовім часї поза соймовими засіданнями. З ркп. печерської лаври проф. Жукович подає проєкт конституції, вважаючи його власне сїм текстом, що були виробили православні за порозумінням з уніатами підчас сойму. Коротко, на вступі розділу, характеризує відносени правительства до козаків в часї перед соймом, спиняєть ся на козацькїй депутації на сойм і одну сторінку (с. 132) присвячує компромісовим (уніонним властиво) заходам Смотрицького. Поза тим характеризує справи, які займали в тім часї правительство і слїдить за ходом соймових нарад, доповняючи відо-

мости соймового дневника даними з сучасної кореспонденції.

В розділі п'ятім, затитулованім: „Варшавскій сеймъ 1628 года и крушеніе уніональныхъ плановъ Мелетія Смотрицкаго“, автор передусім спинається над кримською усобицею і участю в ній козаків в першій половині 1628 р. (в міжсоймовім часі) — досить побіжно (с. 138—140), головню на підставі збірки Пшіленцкаго (Sprawy ukraińne), далі характеризує ситуацію на шведськїм театрі війни (с. 141—3) і переходить до сойму, скликанаго в огляду на сю шведську війну. Переходить докладно його наради (с. 144—150) і констатує, що „інфлянтсько-шведське питання“ захопило всю його увагу, і в особна в справі православної одиновим проявом соймового інтересовання нею вістаєть поборова постанова, що дає притоку православному духовенству нарадити ся в справі субсидії на державні потреби — себто відбутн собор, призначений в дійсности для релігійного компромісу. Автор в кінці її спинається на сїм соборі, але також побіжно, розпоряджаючи вже давнїйше звісним і використаним матеріалом, і кінчить такими словами: „Варшавскій сеймъ 1628 года, столь чуждый самъ по себѣ релігійно-церковнымъ дѣламъ, своимъ военно-финансовымъ постановленіемъ относительно православнаго духовенства много облегчилъ розоблаченіе двойной игры Мелетія Смотрицкаго. Благодаря этому постановленію православная церковная іерархія, вмѣстѣ съ представителями православнаго церковнаго общества, получила возможность разоблачить эту игру на легальномъ соборѣ, открыто и даже съ небезполезнымъ для дѣла трескомъ“. Замітка ся, на мій погляд, не оправдуєть ся дійсним станом річей, бо православна іерархія сама була сильно вмїшана в компромісові пляни Смотрицькаго і зовсім не мала заміру здвратн в лього маску; навпаки, відрікши ся від лього в огляду на небезпечнїй настрій собору 1628 р., вона таки пробувала і без Смотрицькаго повести сю компромісову лінію — в 1629 р., і тільки грізний настрій громадянства на кївськїм соборі 1629 р. отверзав її — як се констатує в дальшїм розділі сам автор.

Останній розділ V випуску, присвячений зсїмовому соймови 1629 р., зроблений по тому ж плану. З початку спинається автор на козацьких справах, то значить на участн козаків в кримськїй усобиці — сїм разом далеко ширше (с. 162—171); на жаль, при своїй уважливости до наукової літератури якось переочив він цїнну студію проф. Рудницькаго про сї події і користуєть ся лише старими статями Голембіовскаго та студією п. Мельник-Антонович. Коротко згадує про ситуацію на шведськїм театрі і переходить до соймових нарад, присвячених сїм шведським справам; між иншим згадує про проект висилки козаків на шведську війну, що знов пролетів в сучасній кореспонденції (с. 178), поза тим не знаходить в соймових нарадах нічого з козацьких справ і з мовчання дневника

і сучасної кореспонденції про козацьку депутацію виводить, що козаки мабуть послів своїх на сойм не вислали (с. 179—180); се одначе мало правдоподібно в огляду на лист гетьмана Левка Івановича до Кр. Радивиля, де він просив його помочи в заходах послів, котрих військо послало на сойм (Арх. сб. VII, ч. 60) — лист сей був висланий і заховався в архиві Радивилів. Від соймових парад автор переходить до позасоймових переговорів в справі православних (з самого сойму нічого не знаємо, крім того що деякі воєводства в своїх інструкціях добивалися „заспокоєння своєї грецької релігії“). Сі позасоймові переговори в головнім були звісні й раніше, в матеріалів про собори 1629 р. (особливо в документів зібраних Голубевим), але проф. Жукович в архиві уніатської митрополії знайшов ще дві збірки документів про собори 1629 р., які кидають багато світла на позасоймові переговори; між иншим заховався і проєкт конституції про скликання соборів, вироблений позасоймовими переговорами, що послужив вихідною точкою пізнішої афери. Крім того автор спиняється над затвердженням квівського брацтва, вчиненім при закінченню сойму, але до сеї справи крім звісної давнішої грамоти йому не удалося знайти нових матеріалів.

Згадані матеріали до історії соборів 1629 р. автор надрукував осібно в Записках петерб. академії, в короткою передмовою. Головне місце займає тут просторе і дуже інтересне справозданне королівського комісара з квівського собору. Проф. Жукович вповні правдоподібно вважає його автором Киселя; до поданих ним аргументів можна вказати ще на королівську грамоту, котрою Кисіль був визначений комісаром на квівський собор; вона не була завважена проф. Жуковичем — а видана у Пулаского в його монографійці про Киселя (Szkice, I). Не ясним natomiast зостається аргументація автора, що се справозданне було зладжене для уніатського володимирського собору (VI, с. 9): в дотичнім місці, на яке посилається проф. Ж., є якийсь недогляд, чи друкарська помилка. Крім справоздання Киселя в збірці проф. Ж. видані іще: згаданий уже проєкт конституції 1629 р., протестації занесені з квівського собору духовенством і учасниками соймових переговорів Кропивницьким та Древинським, а також короткі анонімні записки про собори квівський, володимирський і львівський. В сих матеріалах стрічаємо також інтересні подробиці, хоч вони й не можуть рівняти ся з справозданнем Киселя. На жаль що до коректи виданих тут матеріалів можна б багато побажати; не легко видавати в Росії тексти документів, навіть в такій друкарні, як академічна. Передмова, додана до сього видання, не має самостійного значіння — докладнійшій аналізі відомости документів піддані автором в перших двох главах VI випуска його праці, присвячених квівському і львівському соборам.

Тут досить повно використаний і інший матеріал й можна було б зробити хіба деякі другорядні замітки до цього викладу (напр. на с. 12 невірна дата по старому стилю, на с. 9 хибне толкування слів *god ki-
jowski*, і т. ін.). Львівський собор автором введений в рамках загального перегляду політичної ситуації другої пол. 1629 р., але вивід, який робить автор з цього перекладу — що компромісовий собор в осени 1629 р. вже не мав інтересу для правительства Жигмонта III з огляду на зміну політичних обставин, — мене не переконує; собор був потрібний Жигмонтові не для якихось дальших політичних плянів, а для заспокоєння православної справи, і його неудача з цього погляду так само в жовтні 1629 р., як і в лютім не могла бути правительству байдужою. На закінченні глави півтретя сторінки автором присвячено осінньому двотижневому соймови 1629 р., мало інтересному самому в собі і зовсім безінтересному задля даної теми.

Дальший розділ виходить також за межі теми — як і розділ присвячений Куруківській війні. Він затитулований: „Религіозно-церковный элементъ въ казацкомъ возстаніи 1630 года“, але трактує про кампанію взагалі. Він має більший інтерес, ніж розділ про куруківську війну, бо автор розпоряджав більшим запасом нових даних; спеціально і до релігійного мотиву в ній є кілька інтересних рисок. Головним джерелом послужило йому звісне (подане в витягах Костомаровим) соймове справозданне Конєцпольского, і тут приходить ся особливо пожалувати, що шан. автор не познайомив ся з розвідкою Рудницького: він, думаю, тоді далеко свобіднійше виступив би против дуже одностороннього, оптимістичного образу кампанії, намальованого Конєцпольским¹⁾. Реляція Гладкого і інші звістки, зачерпнені в сучасній кореспонденції, виразно показували йому, що до оповідання Конєцпольского треба поставити ся дуже скептично, але шан. автор все таки поводить ся з ним з дуже великим респектом, в дуже здержливій, гіпотетичній формі висловляєть ся про потребу певних обмежень і поправок до його представлення („нѣкоторое историческое значеніе пріобрѣтають свѣдѣнія, идущія изъ московскихъ источниковъ“ — с. 81), а вкінці (на с. 145) таки говорить про „перяславську неудачу“ козаків нарівні з куруківською. Не ясно мені, на підставі яких даних говорить автор про усобицю в козацькім таборі, яка мовляв ослабила козацькі сили, а також і про недостачу „исторического прозрѣнія“ у проводирів цього руху (с. 85). Хибною здаєть ся гадка автора, що число реєстрових по умові було „офіціально“ збільшене з 6 до 8 тис, „съ назначеніемъ жалованія“ (с. 94); бо і прибавка

¹⁾ Не прийшло ся б йому також доказувати невірність гадки Костомарова про скарання Тараса смертю, бо на неправдоподібність цього вже вказав і Рудницький (с. 75).

реєстру властиво була зроблена тільки пів-офіційно (не була прийнята до відомости правительством), а платню на додаткові дві тисячі козаків в кождім разі не визначено, і про неї довго потім ще просили козаки.

По сїм екскурсії в сферу історії козаччини проф. Жукович в двох останніх главах вертаєть ся до останніх соймів відбутих за Жигимонта. На вимовім соймі 1631 р. православне питання перед повною палатою не виступало. Автор характеризує в початку загальну політичну ситуацію, в якій скликав ся сойм в осени 1631 р. і спеціальні династичні мотиви, які займали в тім часі короля, спиняєть ся на звісних уже шляхетських інструкціях, що порушували справу православних, переходить до соймової пропозиції і соймових парад. Дещо з соймового дневника — що доторкало козаків — було вже надруковано в VIII т. Жерел; але понадто автор звертає увагу ще на цікаві *vota* Конєцпольского і А. Радивила, що вважали потрібним полагодити православному справу з огляду на козаків. Поза тим авторови не удаю ся знайти слідів якихось дебат над православною справою; звістка Сінопсіса про *instantie* ро-*kilka-krotne* zgodne z koła poselskiego не знайшла собі potwierдження в соймових дневниках і інших матеріалах, зібраних автором — хоч в істнованню сех „інстанцій“ трудно сумнівати ся.

Остання глава розпочинаєть ся характеристикою Йова Борецького, смерть якого припала саме на кінець сойму 1631 р. і затяжіла на дальших релігійних і національних відносин; автор дуже високо оцінює роль і значінне м. Йова і тут на його рахунок іде трохи односторонноте що було здобутком цілого кружка, цілого покоління людей, які працювали разом із ним на київській ґрунті. Далі автор збирає з сучасної кореспонденції (Я. Сапіги) цікаві звістки про настрої і повни українські — на жаль не використовує тут як і по інших місцях московські вісти Актів Московского государства, де є також цікаві відомости для сих років. Спиляєть ся на пробах шведського правительства навязати зносини з козацьким військом, на листі Розелія (Руселя), тих поголосках, які ходили в сього приводу в Польщі і тих надїях, які покладали ся в польських правительственных кругах на козаччину для війни з Москвою, що висувала ся на перший плян. Автор справедливо підчеркує вплив сих обставин на здержливе становище супроти козацької справи, яке виявило правительство на соймі 1632 р. Ледви чи можна одначе згодити ся з автором, коли він висловляєть ся, що і взагалі „при всеь своеобразномъ римско-католическомъ рвеніи Сигизмунда, въ его личныхъ отношеніяхъ къ украинскому козачеству совсѣмъ не чувствуется той пенскорсннмой враждебности, какою всецѣло проникнуты отношенія къ нему шляхты, и на сеймахъ, и виѣ сеймовъ“ (с. 164). Козацькими петиціями і відпо-

відю на них короля власиво вичерпуєть ся все те що по релігійному питанню міг автор що небудь дати для сього сойму — відомостей про дебати по православному питанню авторови не удало ся знайти, а і взагалі відомости про сойм, за нестачею соймового дневника, подати міг він тільки дуже загальні (про джерела, якими він распоряджає для кожного окремого сойму, автор звичайно не говорить, хоч здало ся б).

Таким чином при всіх матеріалах, які удало ся в таким стараннем зібрати авторови, — те що міг він дати спеціально для своєї теми: боротьба православної шляхти за свою віру на соймах, — дуже невелике. Православна справа на публичних соймових засіданнях сих років виступала рідко, а про позасоймові переговори наші джерела переважно дають дуже мало. В сям, розумієть ся, не вина автора, але не можна не пожалувати, що затративши стільки праці і заходу на такі худі в погляду його теми роки, коли релігійна боротьба на соймах текла тоненькою течійкою, — він урвав свою працю в тім моменті, коли сій релігійній боротьбі судило ся вибухнути знову ясним і могутним полумінем — на соймах безкоролівя і перших соймах Володиславового пановання.

Та навіть коли його рішення — в сям місці попрацати ся в своєю працею, вістанеть ся справді незмінним, він може потішити себе переконаннем, що в кождім разі дав працю цінну, наукову, трівалу. І ті дрібні замітки, які я висловив тут, мають на меті не обнизити її значівне, а дати вираз щирому признанню її визначних наукових прикмет.

М. Грушевський.
